

Rendszerváltás, oktatáspolitikai, történelemtanítás*

A tanár védelme

A tanár kiszolgáltatva él az iskolákban, kiszolgáltatva egyrészt a jogos társadalmi elvárásoknak, másrészt a politikai követeléseknek – mondottuk 1987 januárjában az első Országos Történelemtanári Konferencián. A történelemtanárok első békás-megyeri találkozásánál célunkat így határoztuk meg: a történelemtanári társadalom kapjon védelmet a tudományosság részéről. Ez a védelem akkor rendkívül fontos volt. Noha az 1980-as évek második felének pártállami konstrukciója már messze nem eredeti rendeltetése szerint működött – erről a különböző hazai és külföldi politológusok szerettek annakidején és szeretnek ma is megfedekezni – mégis kétségtelen, hogy a történelemtanítás és a történelmi ismeretterjesztés, részben még a tudomány művelése is, ki volt téve az ún. agitprop.-szemléletnek. És ki volt szolgáltatva, főként vidéken, az agitprop.-szemlélet helyi letéteményeseinek. Olyan időszak volt ez, amikor a helyi, tanácsai, megyei, községi szervezetek kevésbé látták be a politikai reform szükségét, mint akár a pártközpontban. (Csak zárójelben emlékeztetek erre – nem szívesen –, mert ma önmegalázóan a magyar társadalom nagy része igyekszik ellenálló pontokat gyűjteni, s múltjából egy kis üldözést előkaparni. 1987-ben még a pártközponthoz több feljelentés érkezett a békásmegyeri körből is, panaszolva, hogy az előadók, pontosabban a főelőadó hogyan kezelte Marx és Engels nézeteit. 1988-ban, a következő évi konferencián ismertettük: a pártközpont tisztviselője a feljelentéseket másnap a szerzői kollektíva tudomására hozta. A rendszer tehát már ilyen puhán működött.) De a rendszer, mint olyan, egész ideológiai adminisztrációjával, mindennapjainkban mégis politikai keretként létezett.

A reformfolyamat hol felgyorsulva, hol visszafogva, nehézkesen haladt előre az országban. Ez a tudományosságban és a történelemtanításban is érezhető volt. Megtalálhatóak voltak közöttünk is természetesen a reform különböző értelmezései, a reform különböző irányzatai. Voltak, akik a régi rendszert kívánták működképesé tenni, megújítani, és voltak, akik a rendszert alapjaiban kívánták radikálisan megváltoztatni. Az egypártban – és azon kívül – a valóságban már több párt és irányzat működött, egyáltalán nem a párttagság szerint alkotva az együvé tartozás új csoportjait. Az új kijegecesedési pontok keresése tükröződött a leginkább ideológia- és politikaérzékeny tantárgy, a történelem tanításának útkeresésében is. Tegyük hozzá: ugyanígy a tudományban.

A történettudomány a politikai rendszerváltásban

Milyen szerepet játszott a történettudomány a politikai rendszerváltásban? – tették fel a kérdést már többször nekünk. Szerintem az, hogy a rendszerváltás ilyen békés módon végbemehetett, abban a magyar iskolarendszernek, a tanári társadalom józan-ságának és a történettudománynak, illetve a történelemtanításnak is része volt. A politikai rendszer-, illetve őrsgváltás hevében élő lázas magyar társadalom gyakran éppen a történelemtanárokat támadja. Tanárkollégák panaszolják a vidéki konzultációk szünetében, hogy az 1950–60-as évek elejének jelenségei látszanak megisméltódni. Csak más politikai e16jelekkel. Félnék a helyi politikai előljáróktól. Nem is mernek e konzultációkon nyíltan felállni s elmondani: politikailag elvárják tőlük, hogy a napi politikai beszédekben helyet kapó történelmi átértékelések a történelemórán is irányadóak legyenek. Ehhez a jelenséghez két megjegyzést szeretnék fűzni. Először: én úgy gondolom, hogy ezek a magukat megfélemlítve érző tanárok bizhatnak abban, hogy a mostani kormányzat nem követel meg „egy kulcsra járó történelemszemléletet”. Nem követeli meg egy – a korai hatvanas, hetvenes évekre még jellemző – üdvtörténetnek a tanítását. Másodsor: az a rendszerváltás, ami végbement és végbemegy Magyarországon, nagyrészt annak köszönhető, hogy a történettudomány végül is szakított mind a proletárdiktatúra, mind az ún. reális szocializmus ideológiai rendszerébe beépített történelmi alaptézisekkel.

Folytatás a 61. oldalon

TARTALOM

- **Glatz Ferenc:** Rendszerváltás, oktatáspolitikai, történelemtanítás 2
- **László Gyula:** A Szent István-kori magyarok 3
- **Engel Pál:** Egyház- és vármegye Szent István korában 4
- **Paulinyi Oszkár:** A bányaművelés formái a középkorban 6
- **Mályusz Elemér:** Népiségtörténet 10

Figyelő

- **Kardos József:** Egy díszpolgári cím alkalmából 12
- **Sugár András:** Édesapjáról Horthy István 14
- **Király Béla:** A magyar kérdés az ENSZ-ben 16
- **Kádár Zsuzsanna:** Kéthly Anna jelentése 18
- **Arnold Suppan:** Jugoszlávia, 1918–1991 19
- **Szarka László:** Revízió és kisebbségvédelem? 23

Jelenidőben

- **Stark Antal:** Nemzeti jövedelem, 1920-1992 25

A Kádár-korszak történetéből

- **Bogyay Tamás:** 1956 után 28

Csehszlovákia, 1968

- **Eva Irmanová:** Néhány pillantás az 1968-as Prágai Tavaszra 31
- **Vida István:** A magyar pártvezetés és a csehszlovák válság 35
- **Nyers Rezső:** Feljegyzések 1968-ból 35
- **Antal Andrea:** Az 1968. Év 37
- **Boros Zsuzsanna:** A csehszlovák konfliktus és az FKP 51
- **Pataky István:** A Magyar Néphadsereg és az intervenció 54
- **G. Kovács László:** Szlovák „nemzeti emancipáció”, 1968 58

Kalászatok

- **K. Cierna Lubica:** Hagyatéki leltár és árverési jegyzőkönyv 63
- **Szakály Ferenc:** Öröknaptár 65

Nyílt tér

- **Dobos Flórián:** Csillagrugó 66

Címlapon: Prága, 1968. augusztus 21.
Life, 1968. december 23.

História

Szerkesztő: GLATZ FERENC

A szerkesztőség munkatársai: KERTÉSZ ISTVÁN,
SIPOS PÉTER, SZAKÁLY FERENC,
VÖRÖS KÁROLY

Munkatársak: Demeter Zsuzsanna (kép),
Stemlerné Balog Ilona (kép), Kovács Éva (szöveg),
Horváth Imre (számítógépes tördelés)

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Uri u. 53.
Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250
A História Alapítvány bankszámlaszáma:
501-012539-4 OTP Bp., I. Ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja
Vezető: Burucs Kornélia
Készült a Veszprémi Nyomda Kft-nél
Veszprém, Órház u. 38.
Felelős vezető: Fekete István igazgató

Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Helírnél 1900 Budapest, Lehel u. 10/a
közvetlenül vagy postautalványon

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj: fél évre 175 Ft, 1 évre 350 Ft
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi
Vállalat, H-1389 Budapest, Pf. 149.

HU ISSN 01392409. Index: 25384
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

A történettudományon belül tehát a jó erők kontinuitása jelen van. Ez a kontinuitás nem idealizálhatja a reformerők múltját. Sem a reformkommunistákét, sem a reformszocialisták múltbéli tevékenységét. De sem a pragmatisták – akár a radikálisok – és a politikai ellenzék érdemeit sem. Ezek a volt reform és ellenzéki erők csak akkor maradhatnak a továbbfejlődés áramában, ha képesek lesznek arra, hogy bizonyos új kérdésekre választ adjanak. Különben visszahúzó erővé válnak. Vonatkozik ez közoktatásban, egyetemen és tudományban dolgozókra egyaránt. (A politikáról most nem beszélünk.)

Az ismeretminimum, alaptanterv

Évek óta vissza-visszatérően hangoztatjuk: az oktatás legfontosabb tényezője a diák és a tanár. Minden újítás, reform a tanár révén történhet, tehát az oktatáspolitikai tevékenység lehetővé teszi a tanár számára az új alapelvek egyénítését. Nagyon helyesen, ma már elfogadottan a tanár önállóságáról és az iskolák önállóságáról beszélünk. Ezen alapelv mögött azonban nem bújhat meg az oktatáspolitikai bizonytalanság és a tudomány lustasága, hogy magukra hagyjuk az iskolákat és magukra hagyjuk a tanárokat. Könnyű és néha népszerű is azt mondani, hogy azt taníthatnak a tanárok, amit akarnak.

Émlékezzünk: 1989 májusában, a harmadik Történelemtanári Konferencián – hogy a történelmi visszatekintést folytassam –, bejelentette az akkori adminisztráció: olyan nemzeti alaptantervet kíván biztosítani az iskoláknak, amely nemzeti alaptanterv az ismereteknek a minimumát határozza meg az iskolarendszeren belül. A nemzeti alaptanterv az iskolarendszer átjárhatóságának segítője kíván lenni, mely átjárhatóságot az új adminisztráció a kialakítandó új iskolarendszer egyik célkitűzésként jelölte meg. E nemzeti alaptanterv – mások minimum követelményrendszerének nevezték – előkészítő munkálatai előre is haladtak. Tudomásom szerint változó formában e munkák ma is folynak.

Az állampolgár fizeti az adót, ezen adóból tartja fenn az állam (országos és helyi igazgatás) az iskolákat. A polgár joggal várja el, hogy gyermeke az általa fenntartott iskolában megkapja azt az ismeretanyagot, amely versenyképessé teszi tudását, felkészültségét a más intézményekben tanulókéval. Nem szabad tehát teljesen kiszolgáltatni a helyi tanár egyéni elképzeléseinek.

A tanári önállóság nem anarchia

A tanári önállóság, a tanári egyéniség kibontakozásának lehetőségét jelenti. S ez az önállóság a gondolkodásra nevelés és ismeretközvetítés módszerében, az értelmezés önállóságában és a minimumon felüli anyag kiválogatásában jusson kifejezésre.

Szükség van az alapismeretek (tények, fogalmak, tematikák) mindenütt kötelező közvetítésére. S nyilvánuljon meg a tanári önállóság a tanári egyéniség céltudatos önművelésében. Az osztályban mindig egy szakmai és általános műveltségben példakép-tanár legyen jelen, aki a közvetlen emberi kapcsolatokban a szakmai műveltséget fel tudja oldani; aki egyénisége révén képes személyes kapcsolattá átalakítani az ismeretadást és befogadást; aki a diákok kérdéseit, észrevételeit egy alkotó folyamatban résztvevők megnyilatkozásainak tekinti; akt nem értéktételeket közvetít a történelem hőseiről, eseményeiről, s nem értéktételeket követel meg, hanem ismeretanyagot, gondolkodási és érvelési készséget közvetít és kér számon.

De vajon lehet-e egy kormányzatnak – pontosabban egy társadalomnak – az a célkitűzése, hogy az ideológiai egyszínűséget most a „tanári önállóság” korszerű jelszava mögé bújva az anarchia váltsa fel? Felmértük-e ennek esetleges következményét, a gyakran értelmetlen civakodásokat, tanári karok bomlását, az egészséges vitaszellem helyett az iskola nyugalmi kereteinek felbomlását. Érdeklünkben áll-e, hogy a történelemtanítás – akár a „tanári önállóság”, ismételjük: korszerű jelszava mögött a napi politikai pártküzdelmek csatatere legyen? És érdekében áll ez az állampolgárnak? Azt hiszem, egyáltalán nem, és főként nem áll ez a gyermekek érdekében, akik pedig tevékenységünk céljai, alanyai.

Többpártrendszeri totalitás?

Rendszerváltásról szólva nem lehet megkerülni a kérdést: az egy párttól a többpártrendszerre áttérő magyar társadalomban a történelemtanításnak milyen közgondolkodás-alakító funkciója lehet? A többpártrendszer a jelenlegi európai kultúrának a legműködőképesebb politikai rendszere. Ezt tudomásul kell venni. Összes hiányossága mellett, amely hiányosságokat még csak több-kevesebb pontossággal látunk. De nagyon nagy hiba lenne, ha úgy mutatnánk be az emberiség történelmét, mintha annak célja, értelme a többpártrendszer politikai megteremtése volna. Vagy akár úgy állítanánk be a politika történetét, hogy abban az emberi politizálás, a közéletiség végleges, tökéletes kerete a jelenlegi európai többpártrendszer. Mintha a politika azonos volna egy totális pártüzemmel. És az is nagy hiba volna, ha a rendszerváltás folyamatát leegyszerűsíténénk a többpártrendszerre való áttérésre. Úgy mutatnánk be, mintha helyes út volna: az egypárt totalitása után rátérünk a többpárt totalitására.

Azaz, ahogy az egypárt a proletárdiktatúra szellemében megpróbált egy adott időszakban az emberi tevékenység minden részéből pártpolitikai kérdést csinálni, most mi ezt felváltanánk egy hatpárti totalitással, és az élet minden területét a pártpolitikának szolgáltatnánk ki.

Az oktatás pártsemleges terület. Ezen belül a cél, hogy a történelem taníttatása is az legyen. A történelem idézése a jövőben is elkerülhetetlenül a pártpolitikai programok legitimációjának, öngigazolásának egyik alapanyaga lesz. De ezektől az iskolát és a történelemtanítást meg kell óvni. Természetesnek tartjuk, hogy a politikai pártok az emberi közösség egy-egy összetartó eleme közül nem mindegyiknek tulajdonítanak azonos jelentőséget. Egyik az individuumot, az egyént, s annak feltétlen szabadságát hangsúlyozza, a másik az alárendelődést a közösségi erőknek. Az egyik a nemzeti köteleknek tulajdonít nagyobb szerepet, míg a másik az egyházi, hitbéli kereteknek, a harmadik a szociális-társadalmi betagozódásnak. Az egyik a hagyománytartó intézmények folyamatos megmaradását tartja a közösségmegtartó tényezőnek, a másik éppen az állandó újat keresést, a régiből kitörni akaró erőket. Valós vitakérdések ezek az emberiség történelméről és jövőjéről. A történelemtanár megteheti, hogy az egyik vagy másik szerepének nagyobb teret enged, rámutatva, hogy az ő felfogása az egyik a sok egyenrangúan értékes felfogás közül. De azt nem teheti, hogy bármelyik kizárólagosságát hirdesse, és ezzel a pártpolitikai csaták zaját vigye be a tanterem falai közé. Én úgy gondolom, hogy a mélyen értelmezett rendszerváltás ennek a történelmi látásmódnak az érvényre juttatását, önmagunkban a tolerancia kialakítását jelenti. A rendszerváltást tehát önmagunk gondolkodásának felülvizsgálatával kell kezdeni.

A történelemtanítás célja

A történelem tanulmányozásának célja a miénktől eltérő természeti és emberi viszonyok megértése, amelyek között elődeinknek le kellett élniük életüket, dönteniük, cselekedniük kel-

lett. Elkerülni a csapdát: elődeink vagy akár magunk korábbi teljesítményeit a mai életviszonyok mércéjével mérni. Ezért is az emberiség történelmét – benne a magyarság történelmét is – nem kívánjuk lezárt folyamatként bemutatni. Az ember maga, és a körötte kiépült világ változó: a termelés, a mindennapi életkeretek, a kialakított politikai rendszerek. A történelem megértése tudományos alapokon ennek a mindenkor változandóságnak a megértése, elsajátítása. Így értelmezzük mi a történelmi érzék kifejlesztésének jelentőségét az oktatásban és a közgondolkodásban egyaránt. Nemcsak a múlt, de a jelen és a jövő értelmezésében is van kihatása e gondolkodásmódnak. Nemcsak arra tanít, hogy a legrégebbi vagy a hozzánk közel eső korokat tekintsük e folyamatos változás termékének, hanem a jelent is. Azaz: a polgár ne fogadja el azokat a jelenrendszereket, amelyek lemondanak a további fejlődés alternatíváinak kereséséről.

A történelmi értékelés mércéje

A történelemben – a múltban és a jelenben is – többtényezős harc folyik. A múlt minden eseménye, terméke több tényezős harcoknak eredménye. A jelenünk is. Harc nézetek között, amely nézetek az emberiség fennmaradásáról és az emberi mivoltunk fejlődéséről alakulnak ki: A diktatórikus politikai rendszerek épp azért vannak bukásra ítéelve, mert a fejlődés e soktényezős voltát nem veszik tudomásul és a társadalomban kizárólagosságra törekednek. A harcban elbukott erő ugyanúgy részese a mindenkor (mai) helyzet kialakulásának, mint a harcban győztes. A vitában, a harcban nem a másik kizárására, megsemmisítésére kell törekedni, hanem minden – a közösség fejlődése szempontjából hasznos szempont továbbtételére.

Az ember nem egyszerűen szenvedő alanya a történelmi változásoknak, hanem központja, elsőszámú alakítója. Az egyéni – az általa alkotott kisebb vagy nagyobb közösségen – tehát sok múlik. Az emberiség történelmének során az egyének mind szélesebb köre vonul be a történelembe. A történelem az egyén mind szélesebb körű közéleti aktivizálódásának története is. A polgár modern volta tehát elsősorban abban mutatkozik meg, hogy természeti és emberi környezetének alakításában részt akar venni, azért felelősséget érez. Ezért is a történelemben jelentkező különböző irányzatok értékeléséhez a végső mércé: mennyire ad lehetőséget az egyén sokoldalú közösséghez kötődésének kiélésére.

Egyén és közösség

Az egyén, mint közösségek) tagja élt mindig a történelem folyamán. A közösséghez a változó koroknak megfelelően különböző szálakon kapcsolódik és kapcsolódott. A közösség különböző formái képnődnek éppen ezen kapcsolatrendszerek egymás mellett élése következtében. A közösségi formák és ezek tudati alapjainak kihangsúlyozása tehát a történelem bemutatásának egyik fontos része; Az alapvető közösségképző erők: a létfenntartás anyagi tényezője, a családi közösség, a világnézeti közösség, a települési kötődések, a szociális-munkarendi, a nemzeti-etnikai közösségi keret. Az egyén e különböző közösségi keretekben egy időben éli le az életét, hol egyiket, hol másikat érzi fontosabbnak, amikor egyezteteti a személyi és a közösség érdekeit. Egészséges társadalomban egyik azonossági szál sem élvezhet kizárólagos elsőbbséget. Sem a világnézeti, sem a szociális, sem a nemzeti-etnikai.

A történelem bemutatása során törekednünk kell arra, hogy rámutassunk az ember önfenntartó és önfejlesztő tulajdonságaira minden korban. Rámutassunk a munkavégző szorgalomra és rámutassunk az egyén képzettségének, hozzáértésének, a gondolkodási színvonalának a szerepére. Ezek a tényezők egyben modern fejlődésünk alapjai, ezen tulajdonságok felszaba-

dulása magyarázza azt, hogy az emberiség fejlődése az utóbbi évezredekben, különösen az utóbbi másfélszáz esztendőben olyannyira felgyorsult.

Amellett, hogy az embert elhelyezzük a természeti környezetben, azt is bemutatjuk, hogy – mint az életet egyszer megélt egyének – hogyan alakulnak életkörülményei. A gyermek-, a felnőtt-, az öregkor, de ugyanúgy a férfi és nő mivoltunk bemutatása az emberközpontú történelemértelmezés fontos szempontjai. A közéleti-közösségi aktív egyén (a homo politicus) mellett a termelő (a homo oeconomicus) és a magát mindig tökéletesítő (homo culturicus) egyént is be kell mutatnunk.

Történelemtanítás és nemzeti önértékelés

A történelem bemutatása természetesen a nemzeti keretekben folyik és ilyen keretekben fog folyni még nemzedékeken át. A közösségi formák egyikeként bemutatjuk a nemzeti és az állami közösségi keretek fokozatos kialakulását és kiemelkedő szerepét az utóbbi másfélszáz év történelmében. Az európai földrész emelkedésében a nemzeti-állami közösségi viszonyok szerepe meghatározó. Az állam, mint a közösségek területi-igazgatási egysége fokozatosan vesz át nemzeti sajátosságokat és lesz az anyanyelvi kultúra, az új közösségi keret, a nemzet egyik kiteljesítője. A modern ipari forradalom és a modern állam nem születhetett volna meg a modern nemzeti kultúra nélkül. Ugyanakkor láttatni kell azt is, hogy az így kialakult erős nemzettudatok mellett az egyén továbbra is sokféle egyéb közösségi kapcsolatrendszerben éli le életét, és maga dönti el, számára milyen fontossági sorrend van a családi, világnézeti, vallási, emberi, szociális, nemekbéli, nemzeti és egyéb identitások, azonosságérzések között.

A történelem írása és tanítása nemzeti indíttatású, az adott anyanyelvi közösség általános kiművelését szolgálja. De tartalmában sohasem szűkülhet le a nemzeti történelemre. A történelem soktényezős volta azt is jelenti, hogy a nemzeti közösség történelmére ható egyetemes erők mindig megmutassuk. Az emberközpontú történetiszemlélet azt is jelenti, hogy az embert – bármily etnikumhoz, bármely világnézeti közösséghez tartozzék is – végsősorban összeművelésében mutatassuk meg. A nemzeti történelem minősítése, mércéje az emberiség egyetemes történelme lehet csak.

A rendszerváltás utáni történelemiszemlélet ne az 1947 előtti nemzeti szűklátókörűséghez nyúljon vissza, hanem előre tekintsen a valóban kitáguló, most már a politikai rendszerek korlátai nélküli Glóbuszra. A politikai rendszerváltás egyben a szovjet zóna politikai-szellemi elzárkózásának feloldása is. A szovjet rendszerben sok sérelem érte a térség kis nemzetének nemzeti önbecsülését, a szovjet internacionalizmus nem engedte a nemzeti hagyományok megfelelő ápolását. Így volt ez a magyar nemzet esetében is. De ugyanakkor arra is fel kell figyelünk: az elmúlt 40 év elzárkózása le is szoktatta gondolkodásunkat az egyetemes mércé használatáról. Sajátos módon: a szovjet zóna politikai elzárkózása segítette és erősítette a térség kis nemzetének egyik évszázados rákfenéjét: a nemzeti elzárkózás szemléletét. A jövő állampolgára akkor lesz nemzeti sajátosságainkra büszke magyar, ha ezeket a nemzeti sajátosságokat világszínvonalú kulturáltsággal tölti fel: műveltséganyagának színvonala legyen „kompatibilis” korosztálytársainak műveltségisményeivel. A műveltséganyag ne adja fel a magyar kultúra nemzeti-táji sajátosságait, de az ismeretanyag legyen viszonyítható és egyetemesen értelmezhető.

GLATZ FERENC

* Bevezető előadás az V. Országos Történelemtanári Konferencián, 1992. augusztus 26-án. (Békásmegyér.) A konferencia tárgyalta meg a „Vezérfonal a magyar és egyetemes történelem tanításához” c. füzetet, amely a középiskolák korú diákság számára kívánja az ismeretminimumot megfogalmazni. Szerzői: Engel Pál, Szakály Ferenc, Kosáry Domokos Glatz Ferenc.